

Ujváry Gábor

Hóman Bálint 1918–1919-ben

A kiváló történész, Hóman Bálint 23 esztendő korától, 1908-tól szépen fölívelő pályáját az 1918–1919-es forradalmak alig módosították, ám annál inkább befolyásolták addigi értékrendszerét. Ez a korabeli Magyarországon nemcsak az 1903-tól a budapesti Egyetemi Könyvtárban dolgozó, 1917-től ugyanezen az univerzításon már magántanári címmel is rendelkező Hóman,¹ hanem általában az értelmiségiek esetében is hasonlóan történt. Többségük a Károlyi Mihály nevével fémjelzett változásokat kezdetben ugyan támogatta, ám a mindinkább balra tolódó rezsim intézkedéseivel 1919 elejétől már nem értett egyet. A tanácsköztársaság diktatúrájával pedig a társadalom nagy része is szemben állt, ugyanakkor a Magyarország területének jó részét megszálló cseh és román csapatok kiszorítását célzó törekvéseit örömmel fogadta.

A tanácskormány népszerűtlenségét növelte, hogy vezetői döntő többségükben a nemzetek fölöttiséget, a proletár nemzetköziséget hirdették, és – még ha az internacionalizmus jegyében sokan meg is tagadták hitüket – zsidó származásúak voltak. Ez a világháborús vereséggel és az ország fölbomlásával párosulva tovább erősítette a nemzeti érzelmeket, és 1919 őszétől jó másfél esztendő át virulenssé tette az antiszemitizmust, amely korábban nem, illetve csak rövid ideig volt jellemző Magyarországon. Sokan azt gondolták: miután a zsidóság a 19. század végén és a 20. elején a gazdasági és a kulturális életben arányszámánál lényegesen nagyobb szerephez jutott, immár a politikai hatalmat is meg akarja kaparintani. Azt kevesen észlelték, hogy mindez nem valamiféle világösszeesküvésből, hanem a magyar társadalom egészségtelen fejlődéséből adódott.

---

¹ *Szűgi László*: Hóman Bálint az Egyetemi Könyvtárban. In: Történeti áttértékelés. Hóman Bálint a történész és politikus. Szerk. Ujváry Gábor. Bp. 2011. 77–81.; Hóman munkásságáról számos tanulmányt írtam az utóbbi másfél évtizedben, jelen írás egy készülő Hóman-életrajz rövidített és kissé átalakított részlete.

² A zsidóságnak a Magyarországi Tanácsköztársaság alatti szerepéről és az 1920 körüli virulens antiszemitizmusról: *Gyurgyák János*: A zsidókérdés Magyarországon Bp. 2001. 102–123.; *Komoróczy Géza*: A zsidók története Magyarországon. II. 1849-től a jelenkorig. Pozsony 2012. 354–395.; A katolizált Angyal Dávid 1943 nyarán, amikor már –

Hóman nem e leegyszerűsített módon szemlélte a közelmúltat 1919 utolsó harmadában, s nem csatlakozott a fajvédők vagy a vérmes antiszemiták táborához sem. A tanácsköztársaság alatti tapasztalatok azonban korábbi baloldali nyitottságát megszüntették. Semmiféle antiszemita megnyilvánulásáról sem tudunk az 1920-as évekből, ugyanakkor feltehetőleg – sokakhoz, köztük több izraelita származásúhoz hasonlóan – ő is „zsidóuralomként” értékelte a tanácsköztársaságot. A vörös diktatúrát elutasította, és éppen 1920 körül kapcsolódott a szakpolitikába, hogy a kultúrpolitika eredményességét igyekezzen szolgálni.

1918 őszén Hóman – legalábbis egy 1972-es cikk szerint – még lelkesen köszöntötte az őszirózsás forradalmat, amiről névtelenül, *Néhány nap a magyar történelemből (Az októberi forradalom)* címmel adott ki egy 16 lapos brosúrát. Eből csak néhány példány maradt fenn, az egyik Varjú Elemér művelődéstörténész gyűjteményében.³ Mindez annyiban kétséges, hogy napjainkban a Varjú-gyűjteményből hiányzik a hivatkozott röpirat,⁴ amely más könyvtárakban sem lelhető föl.

Ugyanakkor Hóman röpiratszerzősége mellett szól, hogy 1918. november 4-én az Egyetemi Könyvtárban ő hívta össze azt a könyvtári „szabad szervezet” alapító ülést, amelynek előadója, egyben pedig jegyzője is volt. A protokollum szerint: „[...] méltatva az elmúlt napok történelmi jelentőségét, kiemeli a magyar népkormány előzetes nyilatkozatokból ismert programjának a közalkalmazottak helyzetének javítására irányuló törekvését, s méltatja a most kezdődő új korszak előkészítés alatt levő szociális tevékenységét.” Ugyanezen az összefüggésben a hat megválasztott szakszervezeti bizalmi közül

---

őszinte keresztény hite ellenére – ismét zsidónak számított, a következőket írta emlékezéseiben: „[...] letört a Tanácsköztársaság és kezdődött a visszatérés a keresztény magyarság hagyományaihoz. Az átmenet nem volt könnyű. Megkezdődött az egyetemen a zsidóüldözés. A proletárdiktatúrát Magyarországon általánosan zsidóuralomnak nevezték, mert valóban feltűnően sok zsidó tolongott a kommunista hivatalokban. Ez nagy visszatetszést keltett.” *Angyal Dávid: Emlékezések*. S. a. r., jegyzetekkel ellátta: Czigány Lóránt. London 1971. 137.; A kérdés kapcsán 2012 nyarán – Gerő András Romsics Ignácot antiszemizmussal vádoló írása nyomán – kibontakozott vitában a magyar történetírásiadalom szinte egyöntetűen Romsics Ignácnak adott igazat, akit a tanácsköztársasági vezetők többségének zsidó származására vonatkozó – összefüggésből kiragadott – mondatai miatt bíralt Gerő. Lásd <http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/antiszemizmus> (letöltve: 2017. november 20.)

³ *Vértesy Miklós*: Hóman Bálint és Szekfű Gyula 1918-ban. Valóság 15. (1972) 7. sz. 56–59.

⁴ A néhány esztendővel ezelőtt ebben kutató Dénes Iván Zoltán szóbeli közlése. Lásd *Dénes Iván Zoltán: A történelmi Magyarország eszménye*. Pozsony 2015. 208. [Vértesy a Varjú-gyűjteményben találta ezt.]

ő kapta a legtöbb szavazatot, s a későbbiekben is mint „főbizalmi” működött a könyvtárban.⁵

Hóman a budapesti tudományegyetem 1919-ben folytatott igazolási vizsgálatkor sem tagadta, hogy bizalmiként a kezdeményezésére alapított Tudományos Intézeti Alkalmazottak Szövetsége, illetve a Bölcsészettudományi Magántanárok Országos Szövetsége vezetésében is részt vett. Sőt, a bizalmi tiszttel a Tanácsköztársaság idején is – „a könyvtár tisztségviselőinek és igazgatójának határozott kívánságára” – megtartotta, különböző, könyvtári szakkérdésekkel és munkabérrendezéssel kapcsolatos értekezleteken megjelent, és felszólalt.⁶ Mindezt a főnöke, Ferenczi Zoltán, illetve Gulyás Pálnak, a neves bibliográfusnak és irodalomtörténésznek 1921-ben a tanácsköztársaság könyvtárügyéről megjelent munkája is igazolta.⁷

A Hóman-hagyatékban megőrzött dokumentumokból kiderül, hogy 1919. március 26-án lett a tanácsköztársaság kikiáltása után alakult Magyarországi Közalkalmazottak Szövetsége tagja, s ez év augusztus 4-én lépett ki belőle. A kor bizarr viszonyait tükrözi, hogy saját lakásának használatára a Magyar Tanácsköztársaság Központi Lakásbizottsága által április 4-én kiállított igazolvány jogosította föl. Szintén a diktatúra groteszk vonásait tanúsítja, hogy a Köznevelési Népbizottság könyvtárügyi politikai megbízottja, Dienes László 1919. május 21-én rendelkezett arról, hogy Hóman „b[uda]pesti tudományegyetemi könyvtári munkás dolgozószobája, valamint a lakás[á]ban elhelyezett könyvek mindennemű igénybevétel alól mentesítendőek” lehessenek. Alig egy hónap múlva, július 16-án Dienes helyettese, Kőhalmi Béla is megerősítette a döntést.

A Hadügyi Népbizottság 1919. június 20-i sorozóigazolványa alapján Hóman „kiképzetlen elvtárs” a fegyveres őrszolgálatra alkalmasnak bizonyult. A román megszállás idején, augusztus 22-én, majd szeptember 16-án is szabad mozgását biztosító iratokat kapott a román hatóságoktól. A Budapesti Államrendőrség Főkapitányságától valószínűleg 1919. október 20-án kapott igazolvány szerint „mint állambiztonsági megbízott a rendőrség védelme alatt köztisztviselést tölt be”. 1919. november havában pedig a IV. kerületi karhatalmi parancsnokság tanúsította, hogy náluk teljesít szolgálatot, ezért „a fegyverzet és felszerelési tárgyai a rekvirálás alól mentesek”. Hóman tehát a tanácsköztársaság utáni zűrzavarban egyértelműen a két forradalmat elutasító erők oldalán állt.

A budapesti tudományegyetemen 1919. november 22-én vetették alá az akkoriban szokásos igazolási vizsgálatnak. Ennek során kijelentette, hogy nem volt tagja semmilyen forradalmi szervezkedésnek, és a forradalmat előkészítő akciókban sem vett részt. „A könyvtári tisztségviselő, illetőleg a bölcsészettudományi

⁵ *Vértesy M.*: Hóman i. m. 57–58.

⁶ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár (a továbbiakban: OSzKK), Fond 15/23.

⁷ *Gulyás Pál*: Kommunista könyvtárpolitika. Bp. 1921. 28. és 115.

magántanárok bizalmából következőleg – vallotta –, mint bizalmi férfi vettem részt a kezdeményezésemre alapított Tudományos Intézeti Alkalmazottak Szövetsége és a Bölcsészeti Magántanárok Országos Szövetsége vezetésében 1918. november 5-től 1919. március 21-ig. Ez egyesületek – egyik főcéljuk a szakszervezeti szervezkedés megakadályozása lévén – működésüket a terror kitörésekor beszüntették.” A tanácsköztársaság idején a közalkalmazotti szakszervezetben mégis megmaradt bizalminak, de a bizalmi értekezleteken nem jelent meg. Mindezt a főnöke, Ferenczi Zoltán a rektorhoz intézett fölterjesztésében tanúsította.

Emellett Hóman közölte, hogy „Kenczler Hugó múzeumi polit. megbízott rendeletére szakvéleményt adtam (A./) a Nemzeti Múzeum éremtárának tervezett szétosztásáról, minek eredményeképpen az értékes gyűjtemény érintetlen maradt”. Ugyanakkor „tudományos meggyőződésére” hivatkozva vizsgálta, hogy „a középiskolai tanárok számára készült materialista kézikönyv középkori részét” ő dolgozza ki, akárcsak egy másik, középiskolai tankönyv megírására vonatkozó kérést.⁸ Ezt Szekfű Angyal Dávidnak írt későbbi levelében is megerősítette.⁹

Hóman 1919. novemberi igazolási iratán még szerepelt, de később ceruzával kihúzta azt a részt, miszerint: hogy a zaklatásoktól „meneküljek, kijelentettem, hogy elhatározott szándékom – a rezsim fennmaradása esetén – a földműves pályára való áttérés”. A Levéltárügyi Tanácsban sem fogadta el a felkínált tagsági helyet. Azt viszont elismerte, hogy az „általános státuszrendezés során” 1918. december 31-étől VI. fizetésű osztályú könyvtárőrre lépett elő; ennél magasabb fokozatba nem is kerülhetett volna.

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban többször részt vett „az összes tisztviselői érdekképviseltek jelenlétében tartott státuszrendezési tárgyalásokon”. Emellett egy küldöttséget vezetett a kultuszminisztériumba, amely bemutatta „a Bölcsészeti Magántanárok Országos Szövetségének indítványomra hozott határozatát, melyben megbélyegezve [Kunfi Zsigmond kultuszminister] törvénysértő intézkedéseit, óvást emeltünk az egyetemi autonómia megsértése miatt”. A tanácsköztársaság alatt 1919 májusában ott volt „a múzeumi és könyvtári tisztviselők munkabérrendezését” tárgyaló és „két munkabérrendezés“-ről tartott értekezleten. „Könyvtári folyóügyekről s az általuk tervezett reformokról” többször is megbeszélést folytatott Dienes Pállal, a budapesti tudományegyetem politikai megbízottjával. „Szóval, tettel vagy bárminemű magatartással” azonban nem segítette elő „a nemzetellenes és keresztényellenes áramlatok, különösen a bolsevizmus terjedését”, nem folytatott kommunista propagandát, nem tartott előadást forradalmi kurzusokon, nem sértette meg az egyetemi autonómiát, és senkit sem sodort veszedelembe.

⁸ OSzKK Fond 15/23.

⁹ Dienes I.: A történelmi i. m. 192., 198. és 207–208.

Arra a kérdésre, hogy az „egyetem valamely alkalmazottjára nézve tud-e valamely terhelő adatot a fentebbiekben foglaltakat illetőleg”, taktikusan úgy válaszolt, hogy: „Mindazok ellen, akikről terhelő adatokat tudok, már folyik a vizsgálat.”¹⁰

A Bölcsészeti Magántanárok Országos Szövetsége és a Tudományos Intézeti Alkalmazottak Szövetsége 1918–1919-es iratai is megtalálhatóak Hóman hagyatékában. A „Magántanári napló” tanúsága szerint a Budapesti Tudományegyetem bölcsészkar magántanárainak 1919. január 9-i ülésén határoztak „a bölcsészettudományi és math. s természettudományi karok magántanárainak országos szövetségének” létrehozásáról. Az egyesület budapesti szervezete nyolctagú „bizalmi testületet” választott, s ebben a nyelv, az irodalom, a történelem és a filozófia szak három tagjának egyike – ifj. Toldy László zene-tudós és zeneszerző, illetve Szinnyei Ferenc irodalomtörténész mellett – Hóman lett. A bizalmiak értekezletén őt és Tápay-Szabó László kolozsvári egyetemi magántanárt, újságíró és művelődéstörténészt kérték föl, hogy szövegezzék meg a Szövetség memorandumát. Tápay-Szabó hitelesnek tűnő emlékezése szerint a 118 magántanárt tömörítő szövetség felhívásában – Tápay-Szabó 1932-es kommentárjaival – a következő sorok szerepeltek: „»A most szemeink előtt végbemenő világalakulásnak legfőbb jellemvonása az, hogy minden végzett munka meg akarja találni megfelelő rekompenzációját, a jognak egyetlen törvényes alapjául a végzett munkát ismerik el, s az érvényesülésnek egyetlen fokmérőjéül a munkaértéket fogják tekinteni«. Ez a jámbor óhaj még távolról sem teljesedett be ugyan, de ennyi forradalmárságot még egy reakciós korban is bátran lehet vállalni. Igaz, hogy az egyetemről azt mondtuk, hogy az »a középkori cég-korporációk utolsó, ma is élő emléke«, mely pénzügyi okokból »az államok védő szárnyai alá menekedett«, de ez igaz is volt, és hozzátettük azt, hogy »a reformnak nagy és hosszú előkészítésre van szüksége, s a tudomány érdekének tartjuk, hogy egy évszázadok óta fennálló organizmusnak megreformálásához csak akkor nyúljanak hozzá, amikor a forradalmi lázon már túl lesz a közvélemény«. Ez, kevesebb szóval kifejezve, azt jelentette, hogy az egyetemet ne Károlyi Mihály és ne Kunfi reformálja meg.”¹¹

Az emlékiratot kinyomtatták, és egy küldöttséggel átadták a bölcsészkar dékánjának, Angyal Dávidnak, ám a Budapesti Tudományegyetem és a kultuszminisztérium konfliktusa miatt érdemben már nem tárgyalhattak róla.¹² Utóbbi összeütközés hátterében az egyetemi autonómia megítélése állt, melynek értelmében az egyes fakultások szavazás útján hívták és választották meg tanáraikat. Ezt a gyakorlatot rúgta föl Lovász Márton vallás- és közoktatásügyi miniszter, majd utódja, Kunfi Zsigmond. Utóbbi a saját világnézetét valló professzorokkal kívánta feltölteni és megújítani az egyetemet, s ennek során az

¹⁰ OSzKK Fond 15/23.

¹¹ *Tápay-Szabó László*: Nagy reformok előkészítése. Pesti Napló, 1932. október 8. 1.

¹² OSzKK Fond 15/157.

első miniszteri munkanapján, 1919. január 22-én arról értesítette az egyetemi tanácsot, hogy a jogi karra hét professzort nevez ki, s a fakultás „hozzászólásának kikérését ezúttal a forradalom szellemi vívmányainak biztosítására” mellőzi.¹³ A jogi kar tanácsának január 25-én a miniszterhez intézett felterjesztése határozottan tiltakozott ez ellen, és egyhangú szavazással nevezte törvényt sértőnek az eljárást.¹⁴

Kunfi azonban nem hátrált. A sajtó hírei szerint 1919. január 25-én a budapesti egyetem bölcsészkarára – megint csak mindenféle egyeztetés nélkül – nyilvános rendes tanárrá nevezte ki a kvalitásai alapján ezt feltétlenül megérdemlő, ám doktori címmel nem rendelkező Babits Mihályt, a filozófus Fogarasi Bélát, a művészettörténész Fülep Lajost – aki egyébként tiltakozott, hogy az autonómia sérelme árán legyen professzor –, a vegyész Hevesy Györgyöt, a filozófus Lukács Györgyöt és a klasszika-filológus Révay Józsefet. További tizenkét professzori kinevezést is előlegezett, jelezve, hogy ezekről sem fog egyeztetni.¹⁵ A hírt egyébként – nyilván a várható tiltakozás miatt, illetve azért, mert Kunfi nem akart az egyetem újabb fakultásán is frontot nyitni – már másnap cáfolta, és „teljesen alaptalannak” nevezte Kunfi pártjának lapja, a *Népszava*. (A zavaros viszonyokra és kommunikációra viszont jellemző, hogy a *Színházi Élet* – „egész sor új katedra rendszerezése” mellett – Babits és Lukács professzorságát köszöntette.) A tervek azonban később – igaz, csak részben – mégis megvalósultak: a tanácsköztársaság kikiáltása után jó két héttel, 1919. április 7-én az említettek közül – több mint két tucat társuk mellett – Babitsot, Fogarasit, Fülepet és Révayt is kinevezték.¹⁶

A sajtóban olyan értelmezések is megjelentek, miszerint az egyetem ugyan nem kérdőjelezte meg a jelöltek rátermettségét, csak a jogai semmibevételét jelentő eljárást utasította vissza. Az elsőként tiltakozó jogi kar tanácsülésén például állítólag elhangzott, „hogy a kinevezett tanárok nagy része erőszak nélkül is, meghívás útján bejuthatott volna az egyetemi tanárok sorába, mert

¹³ A kérdéskör mindmáig legrészletesebb – bár Kunfi, Jászi, a polgári radikálisok és általában az új kormányzat irányában meglehetősen elfogult –, dokumentumokkal kísért kifejtése: *Litván György: A forradalmi kormány és a budapesti tudományegyetem erőpróbája 1918–1919 fordulóján. Történelmi Szemle 11. (1968) 401–427.*, az idézet: 409.

¹⁴ Uo. 409–413.

¹⁵ Újabb tanári kinevezések a budapesti egyetemen. Az Est, 1919. január 26. 5.

¹⁶ Minderről, illetve Fülep kinevezésével kapcsolatos aggályairól bővebben: *Babus Antal: Fülep Lajos az 1918–1919-es forradalmakban. I–V. rész. Új Forrás 34. (2002) 3–7. sz. (főként a III. rész).*; A *Népszava* cáfolata: *Népszava*, 1919. január 26. 6.; A *Színházi Élet* 1919. február 9–16-i számának 10–11. oldalán: *Két új professzor* címmel köszöntötték Babitsot és Lukácsot az egyetemi katedrán. *Színházi Élet* 8. (1919) 6. sz.

tudományos működésükkel rászolgáltak”.¹⁷ A jogi fakultás tiltakozásához egyébként a kormányt támogató, a progresszívek közé sorolt Pikler Gyula és Somló Bódog szintén csatlakozott, törvénysértőnek ítélve a miniszter módszereit.¹⁸

Az egyetem tanácsa január 29-én foglalkozott az új tanárok ügyével, s mivel véleménye egyezett a jogi karéval, ezért kérte a minisztert, hogy az önkényes kinevezéseket helyezze hatályon kívül.¹⁹ Kunfi erre kijelentette, „hogy a budapesti egyetemi tanács ezzel nyíltan kibontotta az ellenforradalom zászlóit”. Az egyetemi tanács álláspontjához a jogi fakultás magántanárai is csatlakoztak, s ugyanezen az estén a bölcsész magántanárok szintén az autonómia ügyéről tanácskoztak.²⁰

Az utóbbi testület plenáris ülésén Hóman Bálintnak jutott a főszerep. Miként Tápay-Szabó László fölidézte: bár a jelenlévők „[...] túlnyomó többsége eleinte nem idegenkedett a Károlyi-kormánytól, a többnyire igen szenvedélyes beszédek elhangzása után impozáns többséggel elfogadtuk Hóman Bálint [...] határozati javaslatát.”²¹ Hóman a kétkedő hangokkal szemben ugyanis hangsúlyozta, hogy az egyetemi autonómia létező intézmény, s bár nekik a politikához semmi közük sincs, a tudományhoz igenis van. Több más tervezet megvitatása után elfogadott határozati javaslatának szövege így hangzott: „A Bölcsész- és természettudományi magántanárok Országos Szövetsége kívánatosnak és szükségesnek tartja az egyetemi oktatásügy és szervezet korszerű reformját és az egyetemi autonómia modern tudományos szellemenben való kiépítését. Az ehhez fűződő nagy fontosságú tudományos érdekekre tekintettel a tudományos szempontok teljes megóvása végett kívánja, hogy a jövőben teljes demokratikus jogegyenlőség alapján választott törvényhozás által megalkotandó reform előkészítettessék, és az előkészület munkálatai során úgy az egyetemi nyilvános tanárok, mint a magántanárok véleménye meghallgattassék, és képviselőik az előkészítő munkálatokba is bevonassanak.

Addig, míg a reform megvalósul, a Szövetség a tudományos munka szabadsága érdekében ragaszkodik a magyar tudományegyetemeknek jogszókozásban, szabályrendeletekben és törvényekben biztosított jogaihoz, és kívánja azok tiszteletben tartását.

A szövetség elvárja tagjaitól, hogy az egyetem jelölési jogának mellőzésével létrejött kinevezéseket nem fogad el.”²²

¹⁷ Obstrukció az egyetemen. Pesti Napló, 1919. január 29. 1.; Nagyjából ugyanezt tartalmazta az orvostudományi kar 1919. február 3-i, egyetemi tanácsnak írott jelentése is: *Litván Gy.*: A forradalmi kormány i. m. 417.

¹⁸ Az egyetem harca a hét kinevezés ellen. Pesti Napló, 1919. január 29. 4.

¹⁹ *Litván Gy.*: A forradalmi kormány i. m. 413–415.

²⁰ Néptörvény készül az egyetemről. Az Est, 1919. január 31. 3.

²¹ *Tápay-Szabó L.*: Nagy reformok i. m.

²² OSzKK Fond 15/157.

Hóman tehát nem zárkózott el a reformoktól, de ésszerű kompromisszumra törekedett. Óvott az egyeztetés nélküli, a demokrácia nevében fölülről vezérelt újításoktól, és egyértelműen szembeszállt Kunfi Zsigmond erőpolitikán alapuló elképzeléseivel. Tápay-Szabó 1932-es összegzése szerint: „A tervezetés munkájában Hóman Bálint fáradozott legtöbbet. A nagy körvonalakban el is készült [reform]tervezet a tudományos és a gyakorlati képzés szétválasztásával sokkal nagyobb mértékben megszüntette volna a tudományos pályák felé való tolongást, mint a numerus clausus, és igen jól illeszkedett volna a mai idők pénzügyi viszonyaihoz is. Mire azonban elkészültünk a munkával, a kormány megbukott, mi elszéledtünk, s tervezetünk, annyi munka eredménye, már az enyészete, vagy legföllebb: neveléstörténeti emlék.”²³

Az új tanárok kinevezése ügyében az egyetemi tanács 1919. január 31-én meglátogatta Berinkey Dénes kormányfőt és Károlyi Mihály ideiglenes köztársasági elnököt. Az erről beszámoló cikkből ugyan nem derül ki, mi történhetett a miniszterelnökkel folytatott beszélgetésen, a Károlyival történt tárgyalás azonban rekonstruálható. Moravcsik Ernő rektor az egyetemi autonómia megőrzésére tett esküjükre hivatkozott, és kijelentette „hogy a békés megegyezést akarják, és állásfoglalásuk nem renitencia, hanem csak köteleességteljesítés”. Károlyi válaszában közölte, hogy az egyetemi tanároknak meg kell érteniük, hogy „ma forradalmi időket élünk”, a forradalom pedig „rendszerváltozást jelent, amelynek az egész vonalon meg kell történnie, tehát a tudományban és az új eszmék terjesztésében is”. Hangsúlyozta: „gyorsan kell cselekednünk, gyorsan kell módot adnunk arra, hogy a legfelsőbb oktatásban és a tudomány terjesztésében is tért hódítson az új szellem”. Károlyi szavait nehezen lehetett félreérteni.²⁴

Február 3-án azonban – nyilván Hóman idézett határozati javaslatát is figyelembe véve – a bölcsészkar a jogi kar véleményéhez csatlakozott, s az egyetemi tanács szintén megtagadta az új professzorok beiktatását, bár jelezte,

²³ Tápay-Szabó L.: Nagy reformok i. m.

²⁴ Károlyi az egyetemi konfliktusról. Pesti Napló, 1919. február 1. 2–3. (Érdekességként jegyzem meg, hogy az újságcikk 1931. évi, hitelesített másolata Hóman hagyatékában megtalálható, ami jelzi, hogy fontosnak tartotta Károlyi nyilatkozatát, és azt, hogy az ő neve is szerepelt a magántanárok határozatának összegzésében: OSzKK, Fond 15/114.) – Ugyanakkor a *Vörös Lobogó* január 31-i számában Nagy Lajos író a következőképpen nyilatkozott: „Illetékes körök szükségét látják annak, hogy az egyetemet, a régi magyar állam szolgaszellemű áltudósai e bagolyvárának tanári karát felfrissítsék. A tudatlanságot és a hazugságot akarják ezzel az illetékesek, elsősorban Kunfi miniszter, lelökni a katedráról; helyes törekvés, fontos kötelesség felismerése.” Nagy Lajos: A pszichoanalízis tanszéke. In: Álmod és tények. Magyar írók a demokráciáról és a nemzeti kérdéstről a Monarchia felbomlása idején. Gyűjtötte, szerk. József Farkas. Bp. 2001. 327–329., az idézet: 327.

hogy ugyan továbbra is törvénysértőnek tartja az eljárást, de nem akadályozza a kinevezett tanárok működését, ha a minisztertanács előtt teszik le az esküt.²⁵

A vita végül úgy zárult, hogy Kunfi Zsigmond 1919. február 5-én az egyetem autonómiáját – amelynek február 1-jén még a megerősítését ígérte – megszüntette. Felmentette a rektort, s az intézmény élére Jászi Oszkárt – akit (hat társához hasonlóan) minisztersége első napján nevezett ki professzornak – állította kormánybiztosként. Jászi három nappal később bejelentette, hogy „[...] az orvosi és teológiai karral [amelyek nem álltak ki a jogi kar mellett] megállapodásra jutott és e karok autonóm működése továbbra is érintetlen marad. A jog- és államtudományi, valamint a bölcsészettudományi kar autonómiáját azonban [...] fölfüggesztette.”²⁶

Hóman a bölcsész magántanárok 1919. február 12-i értekezletén közölte, hogy az általa fogalmazott memorandumot átadták a kultuszminisztériumnak – mint láttuk, ennek nem volt foganatja –, majd miután Tápay-Szabó László ismertette az egyetemi reformról írt tervezetét, megállapította, „[...] hogy habár többen nem helyeslik az átmenet nélküli gyors reformot az egyetemen, kénytelenek voltak belemenni Szabó L. tervezetének tárgyalásába, mert fajt accompli elé állították őket. De csak akkor menjünk bele, ha erre felkérnek bennünket.” Ragaszkodott „ahhoz, hogy Jászi kérjen meg bennünket”, ám miután Dienes Pál közölte, hogy „Jászi már várja a javaslatot; ezzel tehát felszólított bennünket”, Hóman ebbe „belenyugodott”. Egy héttel ezután, ifj. Toldy László már arról számolt be, hogy a tervezetet Dienes jelenlétében átadta Jászi Oszkárnak, aki azt „megfelelőnek találta”. A reformelképzelésekről ugyan a későbbiekben is tárgyaltak, a tanácsköztársaság azonban megakadályozta azok megvalósítását. Az új rezsim ugyanis a korábbiaknál jóval radikálisabban látott neki a felsőoktatás átalakításának, Dienes Pál, mint politikai megbízott vezényletével. Emiatt Hóman magántanárként tanúsított aktivitása is véget ért. A magántanári napló végére ceruzával ráírta: „Márc. 21. proletárdiktatúra. Szövetség feloszlott.”²⁷

Hogy miként érezhetett és gondolkodhatott a tanácsköztársaság előtti napokban, szeretett mesteréhez, Fejérpataky Lászlóhoz írt levele szemlélteti: „Nemzetünk jövője még ismeretlen előttünk, de bizonyos, hogy fajunknak fennmaradásáért erős küzdelmet kell megvívnia. Az is bizonyos, hogy addig nem pusztulunk el, amíg Kelet-Európának kultúráját vezetni tudjuk, amíg tudományunkat magyarul hirdetjük. Ellenségeink elzárhatnak előlünk minden utat, de tudásvágyunk elé nem állíthatnak sorompókat.”²⁸ Már ekkor foglal-

²⁵ *Litván Gy.*: A forradalmi kormány i. m. 407. és 420–424.

²⁶ Az egyetem autonómiája. *Népszava*, 1919. február 9. 7. – Lásd még *Jászi Oszkár*: Magyar kálvária – magyar föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai. Bp. 1989. 101.

²⁷ OSzKK Fond 15/157.

²⁸ Uo. Fond 32/143. Hóman Bálint Fejérpataky Lászlónak, 1919. március 12.

koztatta tehát a magyar tudománypolitika jövője, amelyről 1920 elején jelent meg egy hosszú tanulmánya.

A proletárdiktatúra és a tudomány viszonyáról a legcsattanóbb választ a meghasonlott Kunfi Zsigmond adta, a Magyarországi Szocialista Párt 1919. június 12-i kongresszusán. „A szellemi élet, kultúra, tudomány, irodalom és művészet terén – közölte Kunfi, akinek szavait aztán Lukács György és Rákosi Mátyás visszautasította – az erőszak alkalmazásának helye egyáltalán nem vagy csak a legkisebb mértékben és végső szükség esetén lehet. Szerintem a tudományos, irodalmi és művészeti élet a szabadságnak egy bizonyos légköre nélkül ki nem fejlődhetik: a proletariátus diktatúrájának ebben a tíz hetében minden szellemi és tudományos élet abszolút pangása észlelhető, [...] valóságos szellemi bénaság ül minden szellemi munkán, és ez olyan dolog, amelyet nincsen okunk fönttartani.”²⁹

A budapesti tudományegyetem és a kormány között kialakult konfliktus nemcsak a korábbi, a forradalomban fontos szerepet vállaló egykori barátaitól és a vele közös célokat valló ismerőseitől – csak a Thália Társaságbelieket említve: Balázs Bélától, Bánóczy Lászlótól, Benedek Elektől, Hevesi Sándortól, Kodály Zoltántól, Lukács Györgytől³⁰ – távolította el Hómant, hanem az új berendezkedéstől is. Miként a rendelkezésünkre álló szórványos, néha egymásnak is ellentmondó forrásokból sejthetjük, az átalakulás 1918 végi támogatójából 1919 elejére a mindinkább balra tolódó kormány óvatos ellenzője, a tanácsköztársaság passzív ellenfele lett. (Ez persze csak következtetés, hiszen Hóman tanácsköztársaság alatti tevékenységéről – sok társáéhoz hasonlóan – szinte semmit sem tudunk.)

Ezt támasztja alá, hogy a Tudományos Intézetek Szövetségének megalakítását is Hóman szorgalmazta. 1918. november 6-án az Országos Levéltár, a Szépművészeti, az Iparművészeti és a Magyar Nemzeti Múzeum, a Földtani Intézet, a Műegyetemi Könyvtár „hivatali személyzetének” küldött levélben közölte, hogy: „A budapesti magyar tudományegyetemi könyvtár személyzetének szabad szervezete f. hó 4-én tartott alakuló gyűlésén következő határozatot hozta: »Tekintettel a tudományos intézetek alkalmazottainak különleges közös érdekeire, kívánatosnak tartja a szervezet egyelőre a budapesti, később az összes magyarországi állami tudományos intézetek alkalmazottai által alakítandó közös szabad szervezet alakítását, az egyes intézeti szervezetek autonómiájának biztosításával«, s egyben kötelességévé tette a személyzetekből alakított hattagú bizalmi testületnek, hogy haladéktalanul érintkezést keressen a nagyobb budapesti állami tudományos intézetekkel a nagyobb szervezet

²⁹ Népszava, 1919. június 13. 5.

³⁰ Az 1904 és 1908 közötti Thália Társaságnak, amely az első alternatív színházi csoportosulás volt Magyarországon, Hóman is tagja volt. Az itt említettek – számos író, művész és tudós társaságában – azonnal csatlakoztak a Magyar Nemzeti Tanácsot támogató nyilatkozathoz is: A magyar intelligenciához. Világ, 1918. november 3. 12.

megalakítása érdekében.” Ezért kérte az említett intézményektől, hogy mielőbb lépjenek vele kapcsolatba.

Miután ez megtörtént, a szövetség alakuló ülését, melyen a tudományos, az altszti és a szolgaszemélyzet képviselői is jelen voltak, 1918. november 16-án tartották az egyetemi könyvtárban. A tanácskozáson elnöklő Hóman indítványozta, hogy a követeléseiket tartalmazó memorandummal forduljanak az illetékes minisztériumokhoz. Az erről folytatott vita után végül összeállítottak egy határozati javaslatot, melyet hárman szövegeztek: a tanácsköztársaság idején a Művészeti és Múzeumi Direktórium elnökeként tevékenykedő Pogány Kálmán, a segédszemélyzetet képviselő Pintér József, illetve Hóman. Ebben üdvözölték „a független magyar népköztársaság első kormányát”, és „sürgős kívánságaikat” is előterjesztették. A 13 pontba szedett kérések szinte kizárólag anyagi természetűek voltak: magasabb fizetést, státuszrendezést, a protekció megszüntetését, a szolgálati idő egységesítését, a munkakörök pontos elkülönítését, „különös sérelmek” esetén az egyesület illetékes minisztériummal való közvetlen érintkezésének jogát; általánosságban tehát kedvezőbb munkakörülményeket szorgalmaztak.

A november 19-i, az Egyetemi Könyvtár olvasótermében tartott alakuló közgyűlésre Hóman hét pontban fogalmazta meg a szövetség céljait. Eszerint – a Műegyetem Könyvtára kivételével – a két héttel korábban érintett intézmények, illetve rajtuk kívül a Műemlékek Országos Bizottsága, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőisége „összes alkalmazottai, hivatali rang és kategóriakülönbség nélkül demokratikus alapokon nyugvó autonóm szervezetbe tömörülnek, s megalakítják a Tudományos Intézetek Szövetségét”, amelynek „tagja lehet minden magyar tudományos intézet hivatali személyzete”. A tagintézetek képviselőiből hozzák majd létre „a Szövetség végrehajtó szervét, a Tudományos Intézetek Tanácsát”. Céljuk „egyrészt a tudományos intézetek kultúrmunkásságának biztosítása és fokozása, másrészt az összes tudományos intézeti alkalmazottak sajátos tudományos, hivatali, erkölcsi és anyagi érdekeinek hathatós védelme; [...] a szövetség teljesen távol tartja magát a politikától”. Mindehhez hozzátették, hogy a „szövetség lelkesedéssel üdvözli a független magyar köztársaság első népkormányát”. Erről – és korábbi, 13 pontos kérésükről – már másnap értesítették a kultuszminisztert.³¹

Hamarosan sorban érkeztek a levelek arról, hogy az egyes intézmények ki(ke)t jelölnek a Szövetség tanácsába, a jelentkezők között volt a kolozsvári, a debreceni, a pozsonyi tudományegyetem és az MTA könyvtára is. Pozsonyból Hómannak mint a Tudományos Intézetek Szövetség „jelenlegi vezetőjének” címezték a levelet, ami ismét azt sejteti, hogy őt tartották a szervezet motorjának.³² A Szövetség 1919. február 9-i ülésén Hóman „ügyvezetőként” számolt

³¹ OSzKK Fond 15/111. – Pesti Napló, 1918. november 20. 7.

³² OSzKK Fond 15/111.

be addigi munkájukról. „Sajnálattal állapítja meg – rögzítette a jegyzőkönyv –, hogy a kormány ezúttal még nem teljesítette előterjesztett óhajításainkat.” Ekkor választották a Szövetség elnökének a kiváló szlavistát, Melich Jánost, titkárának pedig a nyelvész-művelődéstörténészt, Trócsányi Zoltánt. Gerevich Tibor indítványára a Tudományos Intézetek Tanácsa megköszönte „Hóman Bálintnak a Tanács megszervezésével szerzett érdemeit”.

Ezután már csak egy találkozójukról maradt ránk irat: valamikor 1919. március 23-a után újra összefoglalták addigi tevékenységüket.³³ A további fejleményekről semmit sem tudunk. A Szövetség minden bizonnyal megszűnt, s egészen más rendeltetéssel és formában 1923-ban Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége néven alakult újjá. A Hóman-hagyatékban lévő iratait tartalmazó palliumra Hóman – valószínűleg utólag – ráírta: „A Tud. Int. Orsz. Szövetsége megalapítjuk, hogy elkerüljük a »Közalkalmazottak Szövetsége« c. működő szocdem.-kommunista szervezetbe való belépést és annak gyámkodását.”³⁴ A dokumentumokból valószínűsíthető, hogy Hóman ez esetben is a budapesti tudományegyetem kormánzzal kialakult vitájáig, 1919 januárjáig támogatta a jórészt éppen az ő kezdeményezésére alakult, egy ideig általa vezetett Szövetség munkáját, utána már inkább csak passzív szemlélőként, nem pedig az események alakítójaként tevékenykedett.

1918–1919-es magatartását azonban később is felrótták neki. 1930-ban Hóman Bálint sajtó útján elkövetett rágalmazás címén perelte Payr Hugo és Illés László újságírókat, akik a *Fővárosi Hírlap* május 7-i számában a *Hóman a mentőangyal* című cikkben céloztak 1918–1919-es szerepére. A lapban végül finomították a következő részt: „Persze ez nem jelenti azt, hogy e téren bárki is vetélkedhetne Hóman Bálinttal, aki mint érdekképviselő már a forradalmak alatt is megmutatta elhivatottságát. – Akkoriban ugyanis Hóman, mint múzeumi tisztviselő összehívta az összes budapesti állami múzeumok és könyvtárak tisztviselőit és az ülésen felszólította, sőt megagitálta őket, hogy – nyilván a keresztény nemzeti gondolat és a magyar hegemonia érdekében – szervezkedjenek a múzeumi igazgatók ellen. Látnivaló tehát, hogy az érdekképviselőhez Hóman már akkor is értett – s igazán csak a rossz nyelvek mondhatják, hogy ez inkább önérdék-képviselő volt.”

Hóman így reagált az újságírók támadására: „Megjegyzem, hogy ez az értelmetlen támadás annál jobban meglepett, mert én köztudomás szerint nem foglalkoztam politikával, s avval a múltban még kevésbé foglalkoztam, ha csak politikai fellépésnek nem tekinthetik azt, hogy a forradalom idején sikerült egy tisztviselői s egy magántanári egyesületet létrehoznom, s ezekben két fontos kategóriának a szakszervezethez való csatlakozását megakadályoznom. Ezért akkor kommunista részről egy nyilvános tisztviselői gyülekezeten ugyan ellen-

³³ Uo. 15/112. – A státuszrendezési tervekről lásd még uo., 15/113.

³⁴ Uo. 15/111.

forradalmisággal vádoltak meg, de úgy hiszem, ma ez sem minősül politikai állásfoglalásnak, csupán a világnézet természetes kifejezésének.”³⁵

Hóman szavainak bizonyosan volt valóságmagja, ám kétségtelen, hogy 1918–1919-es – elsősorban a szakmai érdekvédelmet szolgáló – tevékenységéről igyekezett mielőbb megfeleledkezni. Az is jellemző, hogy 1919-ben a tanácsköztársaság idején sem vonult vissza, s akárcsak később, 1944-ben, pozíciójában maradt. Talán azt hitte, hogy politikai meggyőződése ellenére is szükség van rá, hogy az általa képviselt szakmai szempontokat képviselje és átmentse. (1944-gyel szemben persze ekkor még kizárólag szakemberként, nem pedig politikus-szakemberként dolgozott.) Hóman nem pusztán a marxizmus-sal állt szemben, nem csak antibolsevizmusa miatt tarthatott a proletárdiktatúrától. Mint a legtöbb keresztény magyar értelmiségit, valószínűleg őt, a korábban inkább filozemita hajlamú történészt is irritálta a tanácsköztársaság vezetőinek túlnyomórészt zsidó származása, a számára legfontosabb nemzeti ügyek és a magyar múlt iránti érzéketlensége, mindent felforgatni akarása. Bántotta a hajdani idill, a kényelmes polgári lét és főleg a biztonság világháború alatt kezdődő, 1919 tavaszán és nyarán kiteljesedő felbomlása, addigi életkereteinek megszűnése és átalakulása.

BÁLINT HÓMAN IN 1918–1919

The study deals with the attitude of Bálint Hóman, one of the most excellent Hungarian Medieval Historians of the first half of the 20th century, during the Hungarian, bourgeois, and then Communist revolutions in 1918–1919. This is when Hóman, who worked as a university librarian and private tutor, with serious and scientific publications that attracted a lot of attention, and who was more of a philo-Semitic until the late 1918, diverted from his previous liberal principles similarly to the vast majority of the Hungarian intellectuals due to the extraordinarily strong economic, cultural, and political overrepresentation of the Jewish intellectuals in Hungary at the time.

Keywords: Bálint Hóman, Hungarian historiography, Budapest University (today's Loránd Eötvös University), 1918–1919

Kulcsszavak: Hóman Bálint, magyar történettudomány, Budapesti (ma Eötvös Loránd) Tudományegyetem, 1918–1919

---

³⁵ Uo. 15/43.